

Ján Švantner

Pohľady včera a dnes

Načože je taký život, ktorému sa iba hrobári tešia.

J. M. HURBAN

Dnešná slovenská spoločnosť stratila k svojej literatúre všetok vzťah.

ALEXANDER MATUŠKA

Názov tejto neskrývane obrannej úvahy o Slovenských pohľadoch a o ich význame nielen v dejinách slovenskej literatúry, ale aj v ich podstatnom a stále živom zástoji v duchovnom živote celej spoločnosti nechce byť alúziou na Matuškovu polemickú knihu *Od včerajška k dnešku* (1959), a to jednak preto, že odlíšiť včerajšok od dneška je v týchto časoch takmer nemožné, a jednak preto, že sú fenomény, ktoré sa vzpierajú lineárnemu plynutiu času a ktorých trvanie presahuje konvenčné hranice medzi minulosťou a prítomnosťou. A práve takým fenoménom sú Slovenské pohľady. Ale ani tento pojem, prevzatý z filozofie a neraz použitý nepresne a sploštene, nevystihuje v celej hĺbke existenciu a pôsobenie Slovenských pohľadov v našich dejinách, a keď hovorím v dejinách, mám na mysli všetky podstatné zložky trvania v čase v ich zákonitej objektívno-subjektívnej hierarchii, v ktorej je utvorená existencia národného spoločenstva. Svojou prítomnosťou obsiahli Pohľady celok slovenského, a teda aj všeobecne ľudského bytia, pričom sa vyjavila ich podstatná a nezrušiteľná vlastnosť, ktorú možno nazvať aj zázračnou a magickou, totiž schopnosť stierať hranicu medzi minulým a prítomným v zmysle nepretržitej aktivácie duchovných síl v človeku, v prvom rade aktivácie jeho sebauvedomovania ako kultúrnej a tvorivej bytosti. Toto konštatovanie má zásadný význam pre pochopenie Slovenských pohľadov v našej súčasnosti, pre pochopenie ich úlohy, ktorú možno iba postupne a nepretržite spĺňať, no nie ukončiť ani zastaviť. S touto existenciálnou pečatou vyslal Pohľady do priestoru a času ich zakladateľ a tvorca Jozef Miloslav Hurban. Kto nevidí alebo nechce vidieť, že táto pečať trvá do dnešných dní ako bytostná nevyhnutnosť, je za čiarou elementárneho chápania vecí podstatných, ba tých najpodstatnejších a najvýznamnejších, a je v ofsajde. Nie Slovenské pohľady sú mimo nášho času, ale tí, ktorí o nich takto zmýšľajú, ba neraz tak i konajú, o čom svedčí napríklad zanedbané šírenie tohto časopisu v školách a vo verejnosti vôbec.

Vráťme sa však k hurbanovskej pečati, ktorú si Pohľady nesú nielen ako svoj erb, ako potvrdenie svojej príslušnosti k najlepším tradíciám hlbokého a autentického demokratizmu, na ktorom vyrástla naša národná literatúra, ale aj ako znamenie neutíchajúceho kolobehu duchovných živín v organizme človečenstva, ktoré sa navzdory všetkému ešte nevzdalo humanistického presvedčenia a ktoré človeka neredukovalo na výrobcu a spotrebiteľa. Rozdiel, pre niekoho azda nepodstatný a zanedbateľný, totiž rozdiel medzi mysliacim človekom a strojom na zisky si Hurban včas uvedomil možno v inej podobe, ale s touto istou nástojčivou túžbou uchovať jadro ľudskosti ako základnú podmienku individuálneho i spoločenského, rozumej národného rozvoja. Hurbanova jasnozrivosť neuviazla v pasívnej kontemplácii, ale premietla sa do konkrétnych činov, ktoré v súčinnosti s celou štúrovskou generáciou, predovšetkým s Ľudovítom Štúrom definitívne určili smerovanie nielen našej literatúry (na základe štúrovskej kodifikácie spisovnej slovenčiny, z ktorej sme všetci dosiaľ živí ako civilizované tvory), ale i celého národného hnutia v obrodeneckom, humanistickom a demokratickom duchu, bez čoho by ďalšia existencia nášho národa nebola predstaviteľná. Na tomto základe sa Hurbanovou zásluhou zrodili Slovenské pohľady, ktorých predchodcom bol Hurbanov almanach Nitra, najmä jeho druhý ročník (jún 1844), v ktorom zažiarili básne Janka Kráľa (napríklad *Pieseň bez mena*, *Zakliata panna vo Váhu a divný Janko*, *Zverbovaný*, *Zabitý*) a potvrdili tak životaschopnosť slovenčiny v jej najvyššej forme, v poézii. Vznik *Slovenských pohľadov* nebol teda náhodný a podstatným spôsobom súvisel s celkovým obrodeneckým národným pohybom, čo potvrdila predovšetkým literárna tvorba, ktorá prelomila zovretie jazykové i vývinové. *Pohľady* sú vrstovníkom Sládkovičovej veľkolepej básnickej skladby *Marína* (1846). Jej zrodom možno datovať definitívny nástup slovenského romantizmu.

V otázkach uzákonenia spisovného jazyka na stredoslovenskom základe bola však situácia komplikovanejšia, ako sa zdá podľa jednoduchého radenia faktov a informácií v historicky uzavretom obraze. Skôr ako sa štúrovská kodifikácia stala záležitosťou čisto odbornou, úzko bola spätá s identitou Slovákov ako svojbytného národa, teda s otázkou politického rozhodnutia o ich postavení v monarchii. Z tohto hľadiska (rovnako ako i z hľadiska sociálneho) bolo jej politické, rozumej mocenské riešenie pre Slovákov nevyhovujúce a bolo v priamom rozpore s ich národnými (i sociálnymi) záujmami, aj keď v tých časoch, čo si uvedomujem, nebolo toto slovo také frekventované ako dnes. Štúr i Hurban hovorili v týchto súvislostiach o *práve na život*, o *práve na existenciu Slovákov* ako národa. Hamletovská otázka *byť či nebyť* bola iba z menšej časti v ich rukách, a nebola to ani teoretická otázka filozofujúceho existen-

cialistu, čím nechcem povedať, že štúrovci filozofiu zanedbávali alebo že nepoznali jej význam v duchovnom vývoji národov. Ak teda bola reč bytostne spätá s národnou identitou, je zákonitě i logické, že uzákonenie spisovnej slovenčiny, oficiálne vyhlásené na zasadnutí spolku Tatrín v auguste 1844 v Liptovskom Sv. Mikuláši, bolo i aktom politickým. Bolo potvrdením našej národnej identity a slovenčina sa stala hlavným nástrojom i zástavou našej národnej svojbytnosti. Ale práve vo chvíli tohto rozhodnutia, keď sa slovenčina stala celonárodným spisovným jazykom, roztvoril sa vejár protichodných koncepcií vnútri národného hnutia. Na odpor sa postavil Ján Kollár, ktorý sa nechcel vzdať svojej v tom čase už zjavne anachronickej teórie o členení Slovanov na kmene. Podľa neho Česi a Slováci tvorili jeden *československý kmeň* a štúrovská kodifikácia slovenčiny rozbíjala jeho jednotu. Nevedno, či si Kollár uvedomoval paradox, do ktorého sa dostal vlastným pričinením, keď zozbieral a vydal *Národné zpievanky čili Písne světské Slováků v Uhrách, jak pospolitého lidu, tak i vyšších stavů I, II* (1834, 1835), čím fakticky potvrdil existenciu kultúrnej slovenčiny, v ktorej boli ľudové a mestské piesne zaznamenané, a čím pripravoval cestu k štúrovskej spisovnej slovenčine. Na margo treba dodať, že Kollár v názve zbierky, ktorý sa v úplnosti uvádza len zriedka, nehovorí o Slovensku, ale o Uhrách ako o vlasti nášho národa. Je to príznačný a veľavravný jav. Potvrdzujú sa tak slová Štefana Krčméryho, že „bolo rozhranie 18. a 19. storočia hľadaním vlasti až boľavým, nostalgickým“ (Š. Krčméry, *Stopäťdesiat rokov slovenskej literatúry*, 1943). A potvrdený je i fakt, že až s príchodom romantickej, rozumej štúrovskej generácie zaznelo s plnou váhou slovo o Slovensku ako o našej vlasti. Zápas o kodifikáciu slovenčiny mal teda hlbšie korene a nebol spojený iba s jazykovou, resp. literárnou oblasťou. Rozdiel medzi Kollárovým postojom a Štúrovým rozhodným kodifikačným činom je priepasťou medzi storočiami. Kollár, ktorý stál na brehu unikajúcej minulosti, bol iniciátorom zborníka *Hlasové o potřebě jednotného spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (České muzeum, Praha 1846). Zborník bol zostavený z polemických článkov, zameraných proti Štúrovej kodifikácii a vyvolal náležitý ohlas v radoch štúrovcov, ktorí boli, ako napísal Štúr v polemickom článku *Hlas oproti Hlasom* (Orol tatránski, júl 1846), odhodlaní *svoju vec brániť*, keďže, ako pokračuje Štúr, *nehájiť si česť svojho národa, česť vlastnú je podlosť*. V tomto spore, ktorý bol v jadre otázkou existenciálnou, nechýbal ani Hurban, ktorý stál pevne na Štúrových pozíciách ako neochvejný zástanca spisovnej slovenčiny na stredoslovenskom nárečovom základe. Treba však pripomenúť ešte jeden aspekt štúrovskej kodifikácie, a to je ľudový zdroj, bez ktorého by Štúrov zámer stratil oporu a ktorý svedčí o hlbokom a autentickom demokra-

tizme jazykového kodifikátora Štúra i jeho najbližších spolupracovníkov, najmä J. M. Hurbana. S jazykom bol úzko spojený ich program sociálny a vzdelávací: spolky miernosti, nedeľné školy a iné formy materiálneho a duchovného rastu slovenského ľudu. V tejto optike vystupuje kodifikácia spisovnej slovenčiny ako jeden z hlavných bodov komplexnej koncepcie, s ktorou vystupovali štúrovci v zápase o uplatnenie univerzálneho práva na sebaurčenie národov.

A práve v tomto zložitom procese, ktorého jedna z hlavných etáp sa zavŕšila v revolučných rokoch 1848 – 1849, mali významné postavenie a určenie Hurbanove Slovenské pohľady.

Pre hlbšie pochopenie významu jedinečného periodika, akým sú Pohľady, však nestačí určiť dobový kontext, v ktorom sa zrodili a ktorému vtláčili punc autentického svedectva i tvorcu zároveň. Treba si uvedomiť, že Pohľady nevznikli iba ako literárny orgán mladej generácie. Napokon, ich pôvodný úplný názov Slovenskej pohľadi na viedu, umeňu a literatúru (prvý ročník v dvoch číslach datovaný rokom 1846) svedčí dostatočne jasne, že Hurban chcel presiahnuť užší rámec literatúry a rozvinúť svoj *pohľad* na všetky podstatné vetvy národného života, že sa usiloval vytvoriť a obsiahnuť celkový obraz národa v jeho najvyšších formách, akými sú literatúra, umenie a veda. Bez zveličovania treba v jeho úsilí vidieť renesančného ducha, ktorý bol v súlade s presvedčením štúrovcov o nevyhnutnom duchovnom zdvihnutí ľudského bytia z matérie každodennosti do vyšších sfér tvorivosti, ktorá je ukrytá v jednotlivcovi i v celom národe. Heglov vplyv tu nemožno zamlčať, aj keď sa prejavil v praktickej kultúrnej, sociálnej i politickej aplikácii, ktorú Štúr vysvetľoval v svojich článkoch (napríklad v úvodníku *Pospolitost' a jednotlivost'*, Slovenské národné noviny, október – november 1845), ako aj v svojich prejavoch na poslednom uhorskom stavovskom sneme (1847/48). Dôležitým fermentom v tomto úsilí bolo učenie stúpenca francúzskeho osvietenstva J. G. Herdera, ktorý zdôrazňoval nenahraditeľný vplyv umenia, osobitne poézie, na duchovný rozvoj národov. Ako jeden z mála západných mysliteľov skúmal aj slovanské národy, ktorým predpovedal veľkú budúcnosť. V ňom nachádzali štúrovci oprávnenosť svojich požiadaviek, čo už nebola iba hmlistá vízia, ale reálny základ plnoprávneho postavenia slovenského národa vo svete. Akiste aj preto nechápal Hurban právo na sebaurčenie národov formálne a povrchné, ale hĺbkovo a podstatne, to znamená činnorodo. Ako Štúr uvedomoval si aj Hurban, že bez kultúrneho fundamentu (chápaného v širokom význame tohto slova) nie je možné formovať a ustáliť národné sebauvedomenie v jeho duchovnej a v praktickom živote i demokratickej podobe. Tento princíp je živý a platný dodnes. Kto sleduje Hurbanov myšlienkový vývoj, v praxi potvrdený okrem iného aj založením, re-

digovaním a vydávaním Slovenských pohľadov, príde na to, že to bol pohyb na vertikále, obrazne povedané, v dvoch zdanlivo protichodných smeroch: dole do hĺbín slovenského života, kde nachádzal útlak a biedu, a hore do výšin tvorby (opäť v širokom význame tohto slova), pričom oba póly boli pre Hurbana organicky a zákonite spojené, čo znamená, že vedel uchopiť ľudový a v pravom zmysle národný zdroj kultúry a duchovného života vôbec. Na prvom mieste celkom zákonite nachádzal (opäť rovnako ako Štúr) v tomto zdroji jazyk, slovenčinu, ktorá bola základňou kultúrneho rozvoja nášho národa. Bola to naša nie rozprávková, ale skutočná kráľovná, vládkyňa, ktorá rozviazala ľuďom jazyky a do mysli vpustila svetlo a vzduch. Vskutku by som mal hovoriť v prítomnom čase, lebo reč trvá a trvá práve tak, ako ju prví pochopili štúrovci, za čo im niektorí naši súčasníci nevedia prísť na meno, hoci sami z ich dedičstva žijú. V otázkach národného jazyka a jeho spisovnej podoby, ktorú ustálila Štúrova kodifikácia (nehľadiac na jej vývinovo zákonité premeny v jazykovedných prácach Hattalu, Cambela a iných), bol Hurban jej nekompromisný zástanca, možno prísnejší a výrečnejší ako sám Štúr. Jeho obrana slovenčiny proti Kollárovým *Hlasom*, ako aj proti všetkým, ktorí odmietali štúrovskú slovenčinu, vyniká i dnes neobyčajnou presnosťou argumentácie, hlbokým ponorom do jadra sporu a búrlivou silou, ktorá obrazne zrážala na kolena všetkých neprajníkov. Je príznačné, že práve touto obranou vstúpili Slovenské pohľady na literárnu scénu a nájdeme ju v ich prvom zväzku prvého dielu. Pod názvom *Hlasy proti slovenčine* vyšiel Hurbanov polemický spis aj separátne (1846) anájdeme ho vo viacerých neskorších vydaniach. Mal by sa stať povinným čítaním na všetkých typoch stredných škôl, čo je vzhľadom na klesajúcu úroveň jazykovej praxe v súčasnosti a desivo miznúci vzťah mladej generácie k rodnému jazyku legitímna, ba nevyhnutná požiadavka. K Hurbanovmu obrannému a polemickému spisu treba nevyhnutne priradiť jeho ucelený prehľad dejín slovenskej literatúry *Slovensko a jeho život literárny*, ktorý je po Tablicovom literárnohistorickom opuse s dlhým názvom *Paměti česko-slovenských básnířův aneb veršovcův...* prvým literárnym historiografickým dielom a stal sa základom pre ďalší rozvoj slovenskej literárnej historiografie. Rovnako tento Hurbanov spis bol uverejňovaný v Slovenských pohľadoch v rokoch 1846 – 1851. Hurban týmto činom ako autor i vydavateľ vtláčil Pohľadom pečat poznávacej i spoločenskej platnosti. Túto charakteristickú črtu si Slovenské pohľady napriek dlhej vynútenej odmlke v histórii uchovali dodnes.

Z toho, čo som dosiaľ uviedol, vyplýva, že Hurban bol všestrannou osobnosťou v pravom zmysle slova, avšak osobnosťou pevne a jednoznačne ukotvenou v službe celku, t. j. v službe slovenskému národu v jeho rozvoji duchovnom

i materiálnom. (Dnes, t. j. v časoch úpadku vzdelania i kultúry, v časoch jednostrannej materiálnej orientácie a tvrdého technokratizmu, môže toto konštatovanie vyvolať úškrn na tvárach mnohých súčasníkov, čo však nijakým spôsobom neznižuje jeho aktuálnosť a morálnu platnosť.) Myšlienka, z ktorej sa zrodili Slovenské pohľady, vyplynula totiž z nevyhnutnosti a pre Hurbana nebola *projektom* ani *agendou*, ale súvisela so zmyslom jeho života a v tých najpodstatnejších atribútoch i s jeho bytím človeka myšliaceho a tvorivého. Pre súčasníka je to čosi nepochopiteľné, keďže z takto vytvoreného vzťahu vypadla položka *zisku*, bez ktorého akákoľvek činnosť stráca pre dnešnú konzumnú väčšinu zmysel. Dnes už existujú iba *projekty* a *agendy* rôzneho druhu a zamerania a sú zameniteľné, ako sú zameniteľní aj ich propagátori a realizátori. To je ten zásadný, ba osudný rozdiel, a kto ho nevidí, nevidí nič. Aj z tohto hľadiska sú Pohľady vzácne a svojou genézou i dosahom sú možno potrebnšie a súčasnejšie, ako si vieme predstaviť. V čínorodosti a odovzdanosti nebol Hurban výnimkou. Také bolo celé štúrovské pokolenie, hoci v ňom boli i rozpory, napríklad v otázke metódy a politickej taktiky na dosiahnutie zákonitých cieľov (radikálne krídlo predstavoval, ako je známe, Janko Kráľ). Po štúrovcoch prišli ďalšie generácie, ktoré si v svojom vedomí, ba v celom bytí uchovali tento základ, v ktorom je ukrytý hlboký mravný étos a výzva do budúcnosti. Nechcel by som ho použiť ako mierku pre dnešok, aj keď takmer všetci sme oblepení ušľachtilými frázami o hodnotách, ktoré sa však rýchlo prepadnú kamsi do pekiel, keď sa dostanú do kontaktu s realitou, z ktorej niet úniku ani pomocou ľživej korektnosti.

Po revolúcii 1848/49, v ktorej vznikla Slovenská národná rada ako jediný predstaviteľ moci na Slovensku so Štúrom, Hurbanom a Hodžom na čele (september 1848), spadli nádeje Slovákov až na dno. A hoci to neboli iba plané ilúzie, keďže štúrovské hnutie bolo podložené konkrétnymi činmi, medzi ktoré nesporne patria aj Slovenské pohľady, porevolučná realita bola ťaživá, ak nie desivá. Po zrušení kroměříšskej ústavy (január 1852), ktorú vyhlásili, ako uvádza historik Július Botto, trikrát za platnú a ktorá zaručovala rozličné slobody, napríklad slobodu náboženskú, slobodu tlače a podobne, nastúpila éra Bachovho absolutizmu, v ktorej vládla, ako vo *Faustiáde* výstižne napísal Jonáš Záborský, *rovnoprávnosť všetkých rečí s výlučným panovaním nemeckej*. Je príznačné, že toto dielo vyšlo prvý raz v skrátenej podobe až v obnovených Slovenských pohľadoch (1912). Dusivá atmosféra a politické pomery, v ktorých sa rakúska ríša zmenila na absolutistický štát, sa nepriaznivo prejavili aj na osude Slovenských pohľadov a štúrovskej spisovnej slovenčiny, ktorá musela prejsť viacerými reformami a pomalým ustálovaním jazykovej normy v pra-

xi. Hurban vydával Pohľady do roku 1852. Obnovené boli až roku 1881 v Martine, o čo sa zaslúžili P. Mudroň, A. Halaša, S. H. Vajanský a J. Škultéty. Po obnovení redigoval tento časopis najskôr Vajanský (syn J. M. Hurbana), neskôr J. Škultéty a Š. Krčméry, ktorý Pohľady viedol desať rokov (1922 – 1932). Po roku 1989 sa Slovenské pohľady oprávnené dostali pod gesciu Matice slovenskej, kde dodnes vychádzali ako mesačník. Toto krátke historické zhrnutie nie je samoučelné a nechce nahradiť školské učebnice dejepisu alebo literatúry, v ktorých tieto základné informácie, aspoň dúfam, nechýbajú. Je však jasné, že výpočet spomenutých mien poukazuje na fakt, ktorý podstatným spôsobom súvisí s líniou, ktorej zakladateľom a prvým tvorcom bol práve Hurban. Je to východiskový punkt, smerovanie i cieľ, čo najvýstižnejšie vyjadril sám Jozef Miloslav, keď napísal: „... iba to má právo na skutočnosť, na stávanie a život, čo sa ospravedlnilo pred súdnou stolicou ducha, myšlienky, idey, tejto verejnej, obecnej mravnosti sveta.“ A ďalej pokračuje: „Duchovný život je poistením života svetského, obecného, zjavného a verejného; kde nie je tamten rozvinutý, tam ani tento dobrého zveľadenia, vzrastu a rozkvetu mať nemôže, ani vskutku nemá“ (*Slovensko a jeho život literárny*, 1846). Uvedomujem si, že pre mnohých súčasníkov je to jazyk *zastaraný*, a to nielen lexikálne a syntakticky, ale predovšetkým v myšlienke a imperatívne *obecnej mravnosti sveta*, čo im znie ako reč z neznámej planéty. Uvedomujem si takisto, že už dávnejšie sa ustálil akýsi zovšeobecňujúci *názor* či skôr *hodnotový odsun* poézie všeobecne a slovenskej osobitne do sveta národnej mytológie, čo už nie je len jedna z tendencií, ale zafixovaný príkaz s čitateľným politickým podtextom, príkaz, v ktorom je ukryté vymazávanie nielen dejín, ale aj mozgov. Tu mi prichodí na um staré francúzske príslovie, ktoré hovorí, že *z univerzity prichádza nuda* (l'ennui vient de l'université), ale zároveň i noc (la nuit vient de l'université). A s ňou nieže prichádza, ale priam sa valí tma, berúc so sebou všetko do mýtov, do zabudnutia a zániku, všetko, čo je späť so základmi našej histórie, kultúry, ba existencie vôbec. (Treba však spravodlivo pripomenúť, že tma, ktorá sa usalašila v hlavách mnohých našich súčasníkov, prichádza aj z iných zdrojov verejného života.) Miesto *obecnej mravnosti sveta* plazivo sa šíri technokratická totalita, v ktorej ľudia strácajú nielen vlastný úsudok, rozumej zdravý rozum, ale i samých seba. Vznikol nový druh odcudzenia, ktorý v 20. storočí nepoznali ani francúzski existencialisti. So stratou úsudku súvisí neschopnosť odlíšiť rozšírenú oblasť pseudoslobôd od skutočnej ľudskej slobody, ktorá človeka nezbavuje zodpovednosti ani povinnosti, avšak povinnosti vnútorne pochopenej ako vlastný záväzok. Tu sa ozýva Kantov imperatív: *Hviezdne nebo nado mnou a mravný zákon vo mne!* Dnešný človek, ktorý sleduje len vlastný účel

a prospech, nič také nepozná. Štúrovci mali mravný imperatív zakódovaný hlboko v sebe aj bez Kanta. Azda aj preto sú takí obľúbení v určitých kruhoch dnešných *vzdelancov*, pre ktorých je najvyššou métou ich vlastné ego, často sa meniace na ohnisko frustrácie, zášte a márnivej svojvôle.

Mohol by som pokračovať ďalej v ostrých kontrastoch súčasného stavu s citovanými slovami J. M. Hurbana, pravdaže, s vedomím, že to ušlachtilé, a teda pre našu súčasnosť potrebné je na jeho strane bez najmenej pochybnosti. Stačí ešte pripomenúť, že s postupujúcim technokratizmom, ktorý mámivo i hrubo zotročuje mysle a srdcia ľudí, zmenšujú sa v človeku fondy emotívnosti, s čím zasa súvisí deprimujúca neschopnosť vnímať umenie, predovšetkým literatúru, v pôvodnom, t. j. nezrušiteľnom význame tohto pojmu. Výsledkom tohto úpadku je okrem iného spoločenská ostrakizácia slovesného umenia, inak povedané, vedomá ignorácia literatúry (okrem vybraných autorov, prekypujúcich servilitou a vyžadovanou konformitou s hlavným cestovným poriadkom).

A práve v tomto bode je nevyhnutné vrátiť sa k Slovenským pohľadom ako k pôvodnému prameňu duchovnej živej vody. Bez pátosu, ktorého korene siahajú až do gréckej antiky, a teda je cennejší ako suché, nepatetické, ale premenlivé a nespoľahlivé čísla dnešných štatistík, to znamená, že tento časopis je fenomén naskrze súčasný a do súčasnosti patriaci i so svojimi dejinami, bez ktorých by slovenská literatúra, klasická i moderná, bola jednoducho nepredstaviteľná. Okrem toho treba pripomenúť – a táto pripomienka ide na adresu tých, ktorí o Slovenských pohľadoch zmýšľajú ako o jave z 19. storočia –, že neporovnateľne väčšou časťou svojho pôsobenia je tento časopis vkorenený do 20. storočia, ktoré prešiel celé cez mnohé peripetie a zákruty. Ale ak by sa Pohľady mali vrátiť do 19. storočia, museli by sme pre ne nájsť nového Hurbana a novú štúrovskú generáciu. Obávam sa, že to by bola úloha nad ľudské sily a nesplnil by ju ani najmodernejší počítač, ktorý chrlí virtuálnu realitu a presviedča svet o tom, čoho niet. I ja by som rád poslal Pohľady do štyridsiatych rokov 19. storočia pod podmienkou, že sa sem vrátia do našej súčasnosti s novým Hurbanom, s novým Štúrom, s celým štúrovským pokolením, ktoré Matuška nazval *velikým*, k čomu treba pripojiť, že je i nenahraditeľné a napriek fyzikálnym zákonom aj súčasné.

A také sú aj Slovenské pohľady, ktoré z istého hľadiska môžeme nazvať slovenským panteónom, lenže nie preto, že je v ňom uložená minulosť, nie preto, že by v ňom vládol večný spánok ako v parížskom Panthéone, kde sú v sarkofágoch uložení oproti sebe Rousseau a Voltaire, ale preto, že je to monument ducha a tvorivosti. A taký monument nestarne ani nehynie, pokiaľ civilizácia

ostáva ľudskou a kultúrnou.

Vráťme sa k plejáde mien ľudí, ktorí od obnovenia Pohľadov (ešte za Hurbanovho života roku 1881) až do dnešných dní viedli a vedú toto unikátne periodikum. Aj z letného pohľadu na tento rad významných tvorcov slovenskej literatúry je nesporné, že Pohľady si uchovali ďalšiu líniu, na ktorej začiatku stojí opäť J. M. Hurban. Je to ich tvorivá všestrannosť a bytostná spätosť s literatúrou ako s tvorivým procesom, na ktorého konci je dielo, slúžiace celku v prítomnosti i budúcnosti. Tak napríklad S. H. Vajanský. Nik nemôže pochybovať o jeho všestrannej pripravenosti, o jeho osobnostnej celistvosti a nespochybniteľnej morálnej integrite, ktorou čelil rozličným obmedzeniam, zastrašovaniu, kriminalizácii a dokonca väzeniu. A na tom nemôžu nič zmeniť ani Matuškovy kritické slová, že Vajanský je nám zo všetkých najvzdialenejší. Nik nemôže pochybovať o jeho širokom tvorivom zábere ako básnika, prozaika a kritika, o zábere, ktorý bol predpokladom pre jeho bytostné splnutie s horizontom celej vtedajšej literárnej tvorby, čo potvrdila jeho spolupráca napríklad s Hviezdoslavom alebo s mladým básnikom Jankom Cigáňom, budúcim Ivanom Kraskom. Vajanský v čase svojej zrelosti patril k najväčším európskym vzdelancom, ktorý sa plynule vyjadroval v niekoľkých jazykoch i v písanej forme. Vajanský stelesňoval dodnes platnú devízu, že k európanstvu sa možno prepracovať iba na vlastnej národnej postati, na čo dnes často zabúdajú mnohí slovenskí tzv. predstavitelia *európanstva* (alebo európskeho panstva?), pričom im neraz trčí slama z topánok.

Alebo Štefan Krčméry, ktorý Pohľady viedol desať rokov. Bola to rovnako veľká a všestranná osobnosť a jeho tvorivý záber bol oslňujúci, keďže rozvíjal aj kultúrno-osvetovú činnosť a zároveň ako jeden z prvých tvoril základy moderného básnického prekladu. Mal prenikavý postreh kritika s vycibrenou vnímavosťou, v ktorej sa ozýval estét najvyššieho rangu. Zároveň mal zmysel pre syntézu, pre celok, ale pre celok jemne a presne diferencovaný bez hrubých brázd a násilných kontrastov. Ako básnik zostáva podľa môjho presvedčenia málo docenený. Jeho báseň *Slovo čisté* patrí k najvelkolepejším a súčasne najhlbším prejavom slovenského básnického ingénia a vyrovná sa najväčším básnickým dielam v Európe, čo nehovorím do vetra, keďže poznám nielen ako čitateľ vrcholy francúzskej poézie a môžem tak *Slovo čisté* uzrieť na inonárodnom básnickom pozadí v celej jeho dokonalosti. Pre slovenskú poéziu to bola hviezdna hodina, keď vznikla táto Krčméryho báseň.

Keď preskočím niekoľko desaťročí, dostanem sa do blízkosti našich dní a v úlohe šéfredaktora Pohľadov vidím Štefana Moravčíka. (Neznamená to, že predtým z tohto hľadiska a z tohto punktu bola línia, ktorú sledujem, prázdna.

Spomeniem napríklad mená Milan Ferko, Ján Škamla, Ján Števček, Vladimír Reisel. Čo meno, to básnik. Veru, aj profesor Ján Števček patrí do tejto línie, lebo kto preloží Baudelairove a Apollinairove básne, ako to urobil tento profesor, musí byť v hĺbke svojej bytosti básnikom. Je to síce axióma, ale v tomto prípade je pravdivá ako holá skutočnosť.)

Ani o všestrannosti Štefana Moravčíka nemôže nik pochybovať. Pohľady vidol už v čase, keď prešli pod gesciu Matice slovenskej a prejavil sa ako výborný organizátor so zmyslom pre akútne potreby redakčnej práce, pričom zo zreteľa nestrácal literatúru ako celok a rozumel jej vnútorným pohybom i protirečeniam, ktoré sa zákonite vynárali i strácali. Rovnako rozumel tým, ktorí literatúru tvorili a tvoria, čo znamená, že vedel, čo od koho môže očakávať. Moravčík je básnik živelný, ale nie bezbrehý, keďže má vyvinutý zmysel pre kvalitu slova v jeho zvukovej i významovej plnosti. Ako neskôr ukázal čas, slovenčina sama osebe je pre Moravčíka veľkou zásobárňou poézie, čo tento autor vedel náležite využiť v básnickej i prozaickej tvorbe.

Na konci, ale nie, dúfam, na definitívnom konci, je Bystrík Šikula, ktorý ďalej v dosť špecifických podmienkach vedie Slovenské pohľady a možno konštatovať, že to robí so ctou a odovzdane. Tak sa nespreneveril svojmu poslaniu ani poslaniu Pohľadov, ktoré sú teraz našťastie v jeho rukách. Ani Šikula (z rodu rodených rozprávačov) nevybočil z línie, ktorú prvý určil a vytýčil J. M. Hurban. Je to pozoruhodný úkaz, ktorý si možno vysvetlí iba tak, že podmienku osobnostnej všestrannosti splňa aj Bystrík Šikula. Nemožno mu uprieť schopnosť literárnokritickej reflexie, ktorá je v postavení šéfredaktora takmer nevyhnutnou podmienkou. Nezaprel v sebe ani talentovaného rozprávača so zmyslom pre hĺbku a poslanstvo príbehu, ktorý vytvára. Cudzie sú mu kriklavé zbytočnosti, typické pre exhibicionistickú postmodernu, a naopak, blízka mu je hĺbková kresba postáv a prostredia. Šikula je skúmateľ medziludských vzťahov v rozporuplnom svete, čo znamená, že hľadá zmysel a plnosť života, čo sa mne osobne zdá v dnešných časoch veľmi potrebné. Po vydaní románu *Kvet medzi priepastami* (2020) možno konštatovať, že v Šikulovi je ukrytý veľký tvorivý potenciál do budúcnosti.

A teraz sa vráťme na začiatok tohto exkurzu, to znamená k Slovenským pohľadom a ich spoločenskému a kultúrnemu významu pre našu súčasnosť, čo som zdôraznil na viacerých miestach tohto textu. Áno, najstarší literárny časopis, ktorý založil, redigoval a vydával štúrovec J. M. Hurban v štyridsiatych rokoch 19. storočia, je nevyhnutný aj pre nás v 21. storočí. Keď hovorím *nevyhnutný*, mám na mysli existenciálnu nevyhnutnosť. Význam tohto slova nájdeme na vyššom poschodí ako význam prostého jestvovania. Kto chápe, ten

chápe. Zároveň však smeruje tento pojem do hĺbín nášho bytia, ktoré nemôže byť uspokojené iba dvoma otvormi v styku so svetom. Ľudské bytie je samo osebe svetom ešte vždy dostatočne neprebádaným, a keď si uvedomíme, ktoré aspekty človeka a jeho fyzického a duševného ustrojenia priťahujú pozornosť dnešných vied najmä z oblasti medicíny a psychológie, zmocní sa nás mrazivá istota, že ľudstvo sa kľže po strmom brehu do ničoty. Homo sapiens sapiens sa nám stráca pred očami a mení sa na zmanipulované zviera so zvláštnym určením a postavením. Ústus do ničoty mi privolal obraz zo *Svätého písma*, keď sa črieda pasúcich sa sviň rúti do jazera, aby sa tam potopila. Kým sa to stalo, vyšli zlí duchovia z človeka a na Ježišov príkaz vošli do čriedy sviň. Dostojevskij, ktorého by mala čítať každá mladá generácia, uvádza nenáhodne tento úryvok z Lukáša ako motto k románu *Besy* (v slovenskom preklade *Diablom posadnutí*), k románu svojím poslanstvom azda i dôležitejšiemu v súčasnosti ako v časoch svojho vzniku. Rozdiel medzi klasickým biblickým obrazom a dneškom je desivý, lebo nie do čriedy sviň, ale podľa zjavných príznakov do človeka vošli zlí duchovia. Nejde tu o náboženskú mystiku, ale o realitu, v ktorej žijeme. Na alarmujúci stav upozorňovala západná filozofia už dávnejšie. Treba spomenúť napríklad zakladateľa fenomenológie E. Husserla, ktorý v prednáške *Filozofia v kríze európskeho ľudstva*, uskutočnenej vo Viedni, upozornil ešte pred druhou svetovou vojnou na závažnú diskrepanciu medzi vývojom prírodných a humanitných vied. Jeho obavy sa potvrdili v plnej miere a čas ukázal, že technický pokrok ešte neznamená aj pokrok spoločenský a že nové technológie automaticky neprinášajú do života viac ľudskosti. V kritike pokračovali nemecký existencialista K. Jaspers a jeho a Heideggerova žiačka H. Arendtová, ktorá analyzovala príčiny kultúrnej dezintegrácie v západnom svete. Z ľavého brehu kritického filozofického myslenia sú to predovšetkým H. Marcuse, ktorý v diele *Jednorozmerný človek* poukázal na zhubný vplyv, ktorému je jednotlivec podrobený v industriálnej, formálne tolerantne usporiadanej spoločnosti, ďalej G. Lukács, u nás známy dielom *Historický román*, M. Horkheimer a Th. W. Adorno, ktorý spájal filozofické myslenie s erudíciou muzikológa a teoretika umenia. V obsiahlom analytickom spise *Estetická teória* vytvoril kritický obraz vývoja moderného umenia z hľadiska ohrozenia jeho autonómnosti, ba jeho existencie vôbec vo svete trhových vzťahov. Pravda, nemožno obísť ani ateistické krídlo francúzskeho existencializmu, ktorý sa najplnšie rozvinul v diele J.-P. Sartra, pričom v kritickom a polemickom vzťahu je k nemu priradený aj A. Camus, autor filozofických esejí *Mýtus o Sifyzovi* a *Vzbúrený človek* (v slovenčine vyšiel v preklade L. Franeka) a románov *Cudzinec* a *Mor*. Vo francúzskom existencializme sa uskutočnila personálna únia filozofie a litera-

túry, čo je najúčinnšie spojenie na vytvorenie kritického a pritom živého obrazu skutočnosti. V našej literatúre mal k tomuto spojeniu najbližšie D. Tatar-ka, hoci iba v niektorých poviedkach zo súboru *V úzkosti hladania* a v novele *Kohútik v agónii*. Keby som v tejto kritickej intelektuálnej línii prešiel na územie literatúry, narástol by dlhý rad mien významných autorov 20. storočia, ktorí mali kritický až úzkostný a desivý pohľad na svet, v ktorom človek stráca svoje miesto a prestáva byť ľudskou bytosťou.

Nieko si môže položiť otázku: Ako to súvisí so Slovenskými pohľadmi a ich postavením v našej súčasnosti? Súvisí, znie odpoveď, a súvisí s nimi podstatným spôsobom. Treba si totiž uvedomiť, že ničivý, rozkladný trend v celosvetovom rozmere pokračuje ďalej, akoby skaza bola neodvratná a fatálna. (Predtuchu týchto zhubných procesov špecificky vyslovil francúzsky básnik Charles Baudelaire, ktorého poéziu poznám, dovoľm si povedať, dôverne, a teda viem, čo hovorím. V jeho *Kvetoch zla* možno nájsť anticipáciu absurdity i úzkostných existenciálnych stavov.) Je to proces zdĺhavý a široko rozvetvený. Mnohí z filozofov, ktorých mená som uviedol, by možno užasli nad ničotou, ktorá je dnes realitou a ktorú oni iba ohmatávali a tušili. V západných spoločnostiach bol človek dlhé desaťročia vystavený technokratickému tlaku, ktorý navonok vyznieval ako technický pokrok, zdanlivo uľahčujúci ľuďom život. Hlboko v podvedomí najmä mladých generácií však rástol odpor, spojený aj s inými javmi, napríklad s protivojnovým hnutím hippies. Pomaly vznikala subkultúra a spoločnosť sa *kálala*, ako by istotne povedal Krčméry, na dvoje, na jej oficiálnu, konformnú časť s náležitými privilégiami technologicky vyspelej society a na jej nonkonformnú, takpovediac podzemnú a subverznú časť, často sociálne neidentifikovateľnú. V očiach príslušníkov konformnej vrstvy to boli vyvrheli, čo sa ocitli na okraji spoločnosti a hľadali východisko. A hľadali ho všade, len nie v bežnom a konfekčnom spôsobe života. Oficiálny modus vivendi bol odmietnutý hlučne (najmä v protestoch a demonštráciách v povestných šesťdesiatych rokoch), čo produktívne zasiahlo aj umenie (bítnici, rocková hudba a podobne), alebo deštruktívne (halucinogénne drogy, psychedelické experimenty a podobne). Na rad prišli aj uzavreté komunitné skupiny, ktoré videli východisko v mysticizme, najmä v mysticizme východného typu a v radikálnom odmietaní tradície, ktorá bola v ich očiach zdiskreditovaná a nefunkčná. Z tohto výpočtu by mohol vzniknúť mylný dojem, že jednotlivé výboje a prúdy boli oddelené bez vzájomného súvisu. V skutočnosti hladina, pod ktorou boli tieto javy v rozličnej intenzite živé, bola jednotná, aj keď v nej boli víry a spodné prúdy. Čo ju nepochybne spájalo, bol odpor proti silnejúcemu dusivému technokratizmu. Z neho, z tohto odporu, sa v rôznych formách

zrodila *kontrakultúra* (Th. Roszak), ktorá však nakoniec zlyhala. Okrem drog a výkrikov do tmy nezostalo po nej nič. Po vyše polstoročí možno konštatovať, že živý duch revolty šesťdesiatych rokov upadol do stavu meravej spomienky (dnešné protirečivé pohyby vnútri americkej spoločnosti nemožno spájať s týmto obdobím) a technokratizmus, stelesnený v dnešných elitách, ovládol spoločnosť, čo v tomto prípade znamená, že udusil podstatu individuálnej kultúrnej tvorivosti, ktorá sa stratila vo všeobecnom konformizme na jednej strane a v boji o holé prežitie na strane druhej. Treba povedať, že tento trend prenikol aj do starej kultúrnej Európy a ničí ju. Jej historicky trvácne a nenahraditeľné duchovné a kultúrne základy sú podomielané z mnohých strán tým najperfidnejším spôsobom. Kedysi, to znamená ešte v polovici šesťdesiatych rokov, verejne sa vyjadrovali o závažných spoločenských otázkach spisovatelia a filozofi, napríklad J.-P. Sartre, ktorého slovo malo váhu celého parlamentu. Dnes sú na jeho mieste v podstate neznámi ľudia, ktorí sa striedajú ako deti na kolotoči. Literatúra a s ňou zákonite spojená filozofia stratili autoritu a spoločensko-poznávaciu funkciu, ktorú mali celé storočia. A to je neklamný príznak úpadku celej spoločnosti. Navyše a v neskrývanom protiklade s civilizovaným bytím ľudstva vyvinula sa agresívna tendencia ničiť kultúrnu pamäť národov, aby tak ľudia stratili duchovnú orientáciu vo svete, v ktorom žijú.

A tu sme pri koreni veci. Nemožno si zakrývať oči pred faktom, že mnohé z javov, ktoré som uviedol vo vzájomných súvislostiach, sú prítomné aj u nás, v našej spoločnosti. Pravda, s tým podstatným rozdielom, že tu niet ani stopy po vzdore alebo po túžbe duchovného a kultúrneho vzopätia. Všetko pohltit konzum a tupá konformita. Kultúru nahradil tzv. kultúrny priemysel, čo je nielen smutné konštatovanie, ale predovšetkým výsledok spoločenskej deviácie. Ak si teda do hĺbky uvedomíme degradáciu kultúry, ktorá bola od začiatkov ľudskej civilizácie nielen jej zrkadlom, ale i fermentom jej vývoja, ak si nezakryjeme oči pred postupným zosuvom kultúrneho bytia, ak sme sami svedkami onoho Kukučínovho *Zo stupeňa na stupeň*, čo je názov jednej z poviedok nášho klasika, v ktorej plasticky zobrazil fyzický a morálny úpadok jednotlivca, ktorý sa odcudzil vlastnému rodu (v širokom význame tohto slova), je načase, aby sme hľadali východisko a prameň živej vody. Nemusia to byť psychedelické skúsenosti, v ktorých sa zjavuje *falošné nekonečno* (Th. Roszak) a ktoré nemožno porovnávať ani s Baudelairovými *Umelými rajmi* (keďže básnik v nich hľadal tajomstvo tvorivosti, a nie tupé opojenie), nemusia to byť ani pseudoavantúry exhibicionistickej postmodernity a nemusí to byť ani mechanické opakovanie fráz o hodnotách akéhokoľvek pôvodu, stačí sebauvedomenie, t. j. poznanie historického významu tvorivej minulosti, ktorá splyva s na-

ším bytím a zákonite sa prevetľuje do súčasnosti, ako sa semeno prevetľuje do súčasného i budúceho plodu. Sebauvedomenie vedie k tvorivému sebavedomiu, ktoré je základom duchovnej *citadely*, kde národné je v súlade s európskym. Takou *citadelou* sú pre nás Slovenské pohľady, a ak som použil toto viacvýznamové slovo, je to aj preto, že Saint-Exupéry vytvoril obraz duchovnej pevnosti práve v tomto zmysle, ktorý je platný i pre Slovenské pohľady v celoeurópskom priestore.

Keďže raz a navždy odmietame *hrobársku radosť* a spolu s Matuškom veríme, že „národný či ľudový pohyb nevyrastá zo vzduchu, lež zo živej pôdy minulosti, z pochodne, ktorú niesli pokolenia“, nemôžeme sa vzdať našej duchovnej a kultúrnej citadely. To by sme sa museli vzdať najskôr samých seba.

Slovenské pohľady nech teda nesú ďalej svoj neľahký, ale vzácny náklad a s ním aj ohnivé jadro živej ľudskej tvorivosti. Je na nás, ako s ním naložíme.

Napísané pri príležitosti 175. výročia založenia Slovenských pohľadov

(január 2021)